

OVÇU PİRİM NAĞILINDA (AT 670) KİŞİ STEREOTİPLƏRİNİN SİMVLİK TƏCƏSSÜMÜ

Xülasə

Folklorlarda bir çox faktların semantikasını dərinlən anlamaq üçün onların aid olduğu stereotiplərin öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bütün cəmiyyətlərdə ayrı-ayrı sosial qrupların bir-biri ilə bağlı müxtəlif stereotipləri vardır ki, onlar folklorlarda birbaşa və yaxud da simvolik şəkildə ifadə olunurlar. Bu mənada qadınların kişilər, kişilərin də qadınlar barədə olan stereotiplərinin öyrənilməsi folklor faktlarının psixosemantik mahiyyətinin araşdırılmasında həlledici əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə "Ovçu Pirim" nağılı əsasında kişilərin qadınlar barədə olan stereotip münasibətləri və onların simvolik təcəssümü təhlil olunmuşdur. Müəyyən olunmuşdur ki, nağılda Ovçu Pirimin namusla bağlı həssaslığı, ilanlar şahının sir saxlamağa verdiyi dəyər, kişi stereotiplərindən qaynaqlanır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycan sosial-mədəni mühitində qadına sirr vermək kişilikdən məhrum olunma kimi mənalandırılır.

Açar söz: Ovçu Pirim, kişi stereotipləri, simvolik təcəssüm, sir saxlamaq, namus

Giriş. Müasir folklorşünashlıqda ciddi diqqət yetirilən məqamlardan biri də mətnlərin cəmiyyətin stereotipləri kontekstində öyrənilməsi təcrübəsidir. Cəmiyyətdəki ən müxtəlif stereotiplər bu və ya digər folklor mətnlərində təcəssüm olunur ki, həmin mətnlərin bu kontekstdə araşdırılması onların sosio-semantik və psixosemantik mahiyyətinin öyrənilməsi üçün geniş imkanlar yaradır [1, s.1011; 2, s.332]. Bu mənada Azərbaycan folklorunda geniş rast gəlinən və kişi kollektivinin maraqlarını özündə ehtiva edən "Ovçu Pirim" nağılının həmin müstəvidə öyrənilməsi folklorlarda kişi stereotiplərin simvolik təcəssümünün anlaşılması üçün geniş imkanlar yaradır.

AT kataloqundakı 670 nömrəli süjetə uyğun gələn bu nağılda təsvir olunur ki, günlərin bir günü Ovçu Pirim bir-birinə sarmaşan qara və ağ ilan görür. Ovçu Pirimin ağ ilana yazdığı gəlir və həm də bu vəziyyəti "qeyrəti götürmədi"yi üçün ox atıb qara ilanı vurmaq istəyəndə səhvən ağ ilanı yaralayır. Ağ ilan da ilanlar padşahının qızı imiş. Şah qızını yaralayan Ovçu Pirimi yanına çağırır. Yolda Ovçu Pirim onu aparən ilana gördüyü mənzərəni təsvir edir. Onu ilanlar padşahının yanına aparən ilan Ovçu

Pirimə deyir ki, "Pirim qağa, ilanlar padşahı bilsə ki bu, sənin namusuna toxunub, onda sənin günahından keçər" [3, s.6]. Doğrudan da, o, məsələn ilanlar padşahına danışıqda namus məsələsinə həssaslıq nümayiş etdirib onu mükafatlandırmaq qərarına gəlir. Ovçu Pirimin xahişi ilə onun ağzına tüpürməklə heyvanların, quşların dilini bilmə bacarığı və istədiyi hər şeyin dərhal hazır olmasını təmin edən üzük verir [3, s.8]. Bir gün Ovçu Pirim atların danışıqını eşidib güldür. Arvad ərinin güldüyünü görüb ona dedi ki, "De görüm niyə gülürsən" [3, s.13]. Ovçu Pirim istəyir bu sirri açıb desin, amma bir ilan yolun qırağında quyruğunun üzərində dik durub ona xatırladır ki, əgər sirri açsan öləcəksən. Ovçu Pirim arvadı ilə qanıqara şəkildə evə qaçırdıqan bir mənzərə ilə qarşılaşır. Görür ki, xoruz toyuğu çağırır. Toyuq gəlməyəndə xoruz ona deyir ki, "... sən olma, o biri olsun, mən də Ovçu Pirim deyiləm ki, arvada yalvarım" [3, s.14]. Bu zaman xoruzun dilini anlayan Ovçu Pirim ondan soruşur ki, mən nə edim arvad qaçırsın. Xoruz da ona deyir ki, "Heç nə, evə gedən kimi yix yerə, bir iki əngəzdə, sonra da dənən ki, hara gedirsən get" [3, s.14]. Doğrudan da, Ovçu Pirim buna uyğun olaraq arvadını dö-

* Folklor İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: safaqara@gmail.com

yüb qovur və sonra arvadın özü söz verir ki, tay ondan heç nə soruşmayacaq. Amma arvad evə qayıdandan sonra yenə də kişini məcbur edir ki, ona gülməyinin sirrini açsın. Ovçu Pirim sirri açıb arvadına deyir və ölümlən qaçmasına baxmayaraq, canavarlar onu parçalayıb yeyirlər [3, s.15]. Bu nağılda gülüşün psixosemantikasını aşkarlamaq üçün başqa bir variantda diqqət yönəltmək istədik. Başqa variantda Ovçu Pirim ilanlar padşahından ağzına tüpürməsinə istədikdə, o Ovçu Pirimə belə cavab verir: "Saxlaya bilməzən". Ovçu Pirim deyir: "Əşsi saxlayaram". Üç dəfə təkrar edir, bu heç nəyə qane olmur. Nəyə, bunun ağzına tüpürür. Bu gəlib çölə çıxanda görür ki, çayırtkədi, qarışqadı, quşdu, buların hamısının dilini bu bilir" [4, s.240]. Bu variantda da arvada sirri açacağı halda öləcəyini bilən Ovçu Pirim arvadına deyir ki, get molları çağır sirmimi açım. Arvad molla çağırmağa gedəndə Pirim bir mənşərə ilə qarşılaşır: "Bir dənə xoruz toyuğu qovur. Nəyə, o toyuğa çatmır, bu toyuğu tutur. Ayıb da olsa, üzr istəyirəm, bunun üstünə çıxır düşür, vurur qanadını, bannayır ki, mənim adım Ovçu Pirim deyil ki? Sən olma, o olsun" [4, s.241]. Xoruzun bu sözündən sonra Ovçu Pirim arvadını boşayır.

Diqqət edilsə, Ovçu Pirim namus-qeyrət məsələlərinə xüsusi həssaslıqla yanaşan bir şəxs kimi təqdim olunur. Ətrafda ağ ilanın namusuna sataşıldığını görüb hiddətlənən Ovçu Pirim erkək cinsindən olan qara ilanı öldürməyə çalışır. Lakin səhv edib qara ilan əvəzinə, ilanlar padşahının qızını yaralamasına baxmayaraq, yenə də ilanlar padşahı onu mükafatlandırmaq qərarına gəlir. Nağılda da göstəriləni kimi, Ovçu Pirimi mükafatlandırmasının əsas səbəbi onun ilanlar şahının namusunu düşünməsi ilə bağlıdır. Əslində, ilanlar şahının namus məsələsinə belə önəm verməsi kişi mühitində namusa verilən önəmlə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycan cəmiyyətində qadınlar kişilərin namusu hesab edilir və kişilər cəmiyyətdə qınaq obyektinə olmaq üçün öz təsir dairəsinə daxil olan qadın kəsiminin davranışlarına ciddi nəzarət edirlər. Kişilərin namus məsələsinə belə həssas münasibəti cəmiyyətin qəhrəman yaradıcılığına da dərin təsir göstərmişdir. Azərbaycan kişisinin namusla bağlı həssaslığı nağıl qəhrəmanın namus mə-

sələsinə çox həssas yanaşmasına səbəb olmuşdur. Hətta övladını yaralamasına baxmayaraq, namusunun qeydinə qalması ilə əlaqədar olaraq ilanlar şahı Ovçu Pirimi mükafatlandırmaq qərarına gəlir. Əslində, burada kişi sosial mühitin başqa bir psixoloji kompleksi də ifadə olunmuşdur: cəmiyyətin namus kodeksinə mütəmadi hörmət edilməsi, həm də kişilərin bir-birlərini rəğbətləndirməsini, kişilər arasında hörmət qazanmanın zəruri şərti kimi özünü göstərir. Cəmiyyətdə olan bu psixosial kompleks nağılda Ovçu Pirimin bütün istəklərinin ilanlar şahı tərəfindən yerinə yetirilməsini də şərtləndirir. Çünki burada Ovçu Pirim və ilanlar şahı namus həssaslığı baxımdan eyni psixosial mühitin həssaslığını bölüşürlər. Namus məsələsinə həssas yanaşanın rəğbətləndirilməsi ilə bağlı cəmiyyətin psixo-sial kompleksinin təsiri ilə ilanlar şahı arzu etməsə belə, Ovçu Pirimin "ağzına tüpürmə"yə razı olur. Bu tüpürək də ona bütün təbiətin sirrini bilmək imkanı yaradır.

Nağıldan görünür ki, ilanlar şahı Ovçu Pirimin ağzına tüpürməklə, ona bütün təbiətin dilini bilmək bacarığını verməkdə tərəddüd edir. Əslində, bu tərəddüd kişi mühitində "sirr saxlamaq"la bağlı olan psixo-sial narahatlıqların metaforasıdır. İlanlar şahının ona bu sirri saxlaya bilməyəcəyini dəfələrlə deməsinə baxmayaraq, Ovçu Pirim yenə də öz istəyindən geri çəkilmir. Burada "tüpürək" sirr verməyin, söz deməyin simvoludur. Belə ki, cəmiyyətdə də söz/sirr və tüpürəyin simvolik ekvivalentliyinə digər faktlar əsasında da rast gəlinir. Məsələn, müxtəlif adamların hər hansısa bir problemlə bağlı eyni fikri deməsi "elə bil bir-birlərinin ağzına tüpürüblər" şəklində ifadə olunur. Burada "bir-birinin ağzına tüpürək" ortaq sirri paylaşmaq, sözü bir yerə qoymaq mənasını verir. Bundan savayı, cəmiyyətdə dediyi sözü yerinə yetirmək, onun arxasında durmağa təhrik etmək məqsədi ilə "kişi tüpürdüyünü yalamaz" ifadəsi var. Burada da "tüpürək" söz deməyin metaforası kimi özünü büruzə verir. Xalq arasında sirr saxlaya bilməməsi düşünülmən adam haqqında "ağzında söz ilinmir" ifadəsi də vardır. Düşünürük ki, burada "sözün ilinməsi" ifadəsi də mədəniyyətdə tüpürəyin, ağız suyunun sözün simvolik ifadə vasitəsi olmasından

qaynaqlanır. Bu mənada "Ovçu Pirim" nağılında ilanlar padşahının Ovçu Pirimin ağzına tüpürməklə, ona sirr verməsinin semantikasi daha aydın aşkarlanır. Yəni ilanlar şahı tərəfindən sözlə eyni semantikalı tüpürək vasitəsi ilə Ovçu Pirimə təbiətin sirrini bilmək bacarığı verilir. Bu sirrin ötürülməsi zamanı onun saxlanılması ilə bağlı ilanlar padşahında yaranan narahatlıq da, əslində, kişi mühitinin sirr saxlamaqla bağlı psixosial narahatçılığını təcəssüm etdirir. Təsədüfi deyildir ki, cəmiyyətdə sirr saxlamağı bacarmayan adam haqqında "arvadağız" kimi təhqiramiz ifadədən istifadə olunur. Elə bu nağılda kişilərin sirr saxlamaqla bağlı olan sosiopsixoloji kompleksinin başqa məqamı da ifadə olunmuşdur: Ovçu Pirim bu sirri açmaq təhlükəsi ilə məhz arvadı ilə ünsiyyət prosesində qarşılaşır. Ovçu Pirimin sirrini ondan almaq üçün arvadı çox üsullara əl atır. Elə buradaca arvadlarına sirr verən kişilərə kişi kollektivinin rixşəndi "xoruz və toyuq" əhvalatı ilə obrazlaşmışdır. Yuxarıdakı nağıl süjetində görürük ki, küsən toyuğa məhəl qoymayan xoruz başqa bir toyuqla münasibətdə öz fallik gücünü nümayiş etdirir. Xoruz toyuqla yaxınlığı bitən kimi, "mən Ovçu Pirim deyiləm" deyərək, ona kişi kollektivinin rixşəndini ifadə edir. Ovçu Pirimə kişi kollektivinin rixşənd və ironiyasının xoruzun toyuğa öz fallik gücünü nümayiş etdirməsi kontekstində ifadə olunması, həm də mədəniyyətdə qadına sirr açmağın sosial-mədəni şərtlər baxımından kişilikdən məhrum olma kimi qavranılmasından qaynaqlanır. Bir sözlə, mədəniyyətdə "sirr saxlamaq" fallik gücə sahib olmaq, namusunu qoruya bilmək, qadına, ailəyə sahib olmaq və s. kimi kişiliyin əsas metaforalarından biri kimi qavranılır. Kişi kollektivinin rəyi əsasında təşkil olunan mədəni mühitdə qadınların sirr saxlaya bilməməsi, hətta onların bioloji çatışmazlığı ilə əlaqələndirilir. Xalq arasında belə bir deyim var ki, "arvadın ulğumu yoxdu, sirr saxlaya bilməz". Kişi kollektivinin rəyindən belə çıxır ki, guya qadınların ulğumu yoxdur və onların sirr saxlaya bilməməsi də məhz bununla əlaqədardır. Qadınlara sirr verməyin kişilər üçün mənfi əqibət hazırlaması çoxsaylı folklor faktlarında da əks olunmuşdur. "Arvada sirr vermək olmaz" adlı mətndə Şərqi lətifə qəhrə-

manlarından biri olan Bəhlül Danəndənin satdığı sözlərdən biri belədir: "Kül o kişinin başına ki, arvada sirr verə" [5, s.332]. "Şaha bel bağlama, arvada etibar etmə" adlı mətndə isə həmin lətifə qəhrəmanı satdığı müvafiq sözü belə ifadə edir: "Bu kül də o adamın başına ki, arvada sirr verə. Kişi olan sirrini gərəh arvada verməyə" [6, s.338]. Əslində, bu kimi folklor faktları kontekstində kişi kollektivi "kişilik öhdəliklərini" [7, s.130] cəmiyyətə təqdim edir. Kişilər arasında qadınlara sirr verilməməsi ilə bağlı çağırışlar təkcə folklor faktlarında əks olunan yanaşma deyil. Sosial həyatın özündə də belə çağırışlar geniş yayılmış və kişilər arasındakı münasibətlərin formalaşmasında mühüm rola malikdir. Yuxarıda təqdim olunan nağılda kişi kollektivinin reaksiyasını obrazlaşdıran "xoruz", hətta Ovçu Pirimə sirri öyrənmək istəyən arvadla davranmağın yolunu da öyrədir. O, Ovçu Pirimə arvadını döyüb boşamağı məsləhət görür. Kişi kollektivində kişi işinə qarışan arvadlara deyilən xüsusi imperativ də var: "Sən kişi işinə qarışma!". Mədəniyyətdə kişi işinə qarışmaq istəyən qadınlara sirt reaksiya nağılda da qadının döyülməsi ilə sona çatır. Eyni nağılın bəzi variantlarında Ovçu Pirim qadına sirri açmadan, onu boşasa da, bəzi variantlarda qadının təhriklərinə tab gətirməyərək, öləcəyini bilsə belə, sirri ona deməli olur. Sirri açıqdan sonra Ovçu Pirimin ölümlə cəzalandırılmasına səbəb onun ilan kultu qarşısında verdiyi sözə əməl etməməsi deyil, kişi kollektivinin sirlərinin açılmasına səbəb olan şəxsə, Ovçu Pirimə elə həmin kollektivin layiq bildiyi cəzadır. Yəni Azərbaycan cəmiyyətində kişi kollektivi öz sirlərini ciddi şəkildə qadınlardan qorumağa çalışır və real həyatda bu kollektivin sirrini açan şəxslərə "arvadağız" deyərək mənfi münasibət göstərdiyi halda, həmin münasibət nağıl dünyasının fantastik gerçəkliyində ölüm cəzasına qədər gedib çıxır.

Nəticə. Folklor mətnlərinin stereotiplər kontekstində araşdırılması onların psixosemantik mahiyyətinin öyrənilməsinə imkan verməklə yanaşı, ayrı-ayrı motivlərin də stereotiplərlə əlaqəsinin aşkarlamasına imkan verir. "Ovçu Pirim" nağılı üzərində bu kontekstdə apardığımız tədqiqat nəticəsində bəlli oldu ki, nağılın

psixosemantik əsasında qadına sirt verən kişilərə mənfi münasibət, kişilərin qadın yanında gü-

lüşünün onların ciddiyyətinə xələl gətirməsi ilə bağlı "kişilik" stereotipləri dayanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Marcus J, Sabuncu N. "Old Oxen Cannot Plow": Stereotype Themes of Older Adults in Turkish Folklore. *Gerontologist*. 2016 56(6): 1007-1022.
2. Dijana Vučković. A Fairy tale (r)evolution: the value and the critical reading of fairy tales in the contemporary educational context «History of Education & Children's Literature», XIII, 2 (2018).
3. Azərbaycan nağılları (tərtib edən: Seyidov. N). V cild, Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası (toplayan: Rüstəməzadə İ.). XVI kitab. (Ağdaş folkloru). Bakı: Səda 2006.
5. Qarabağ: folklor da bir tarixdir (toplayanlar Rüstəməzadə İ., Fərhadov Z.). I kitab. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.
6. Qarabağ: folklor da bir tarixdir (toplayan: Rüstəməzadə İ.), II kitab. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.
7. Tiger, Lionel. Men in Gropup. New York: Marion boyars Publishers, 1984.

THE SYMBOLIC EMBODIMENT OF THE MALE STEREOTYPES IN THE TALE "HUNTER PIRIM" (AT 670)

Summary

In order to understand deeply the semantics of many facts in folklore, there is a great need to study the stereotypes to which they belong. There are different stereotypes of the separate social groups connected with one another in all societies and they are expressed either directly or symbolically in folklore. In this case the investigation of stereotypes of women about men and men about women is of crucial importance in the study of the psycho-semantic essence of folklore facts. In the article the stereotypical relations of men about women and their symbolic embodiments have been analyzed on the base of the tale "Ovchu Pirim" ("Hunter Pirim"). It was defined that in the tale Hunter Pirim's sensitivity about honor, the value of keeping the secret by the king of the snakes are sourced from the male stereotypes. As a result of the research, it was determined that in the socio-cultural environment of Azerbaijan giving a secret to a woman is meant as deprivation of manhood.

Key words: Ovchu Pirim, man stereotypes, symbolic embodiment, to keep secret, honor

СИМВОЛИЧЕСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ МУЖСКИХ СТЕРЕОТИПОВ В СКАЗКЕ «ОХОТНИК ПИРИМ» (АТ 670)

Резюме

Для более глубокого понимания семантики многих фактов в фольклоре необходимо изучение стереотипов, к которым они относятся. Во всех обществах отдельные социальные группы обладают разными стереотипами, которые отражаются напрямую или же символически в фольклоре. В этом смысле изучение женских стереотипов о мужчинах, и мужских о женщинах имеет решающее значение в изучении психосемантической сущности фольклорных фактов. В статье были проанализированы стереотипные отношения мужчин к женщинам на основе сказки «Охотник Пирим». Было выявлено, что чуткое отношение охотника Пирима к чести, ценность, которую царь змей придает хранению секрета, исходит из мужских стереотипов. В результате исследования было установлено, что в социокультурной среде Азербайджана раскрытие секрета женщине оценивается как лишение мужественности.

Ключевые слова: охотник Пирим, мужские стереотипы, символическое значение, секрет, честь